

телевизор арқылы америкалықтарды әсерлендіріп, ұлттық наразылықты тудырды. Селмадағы оқиғалардың әсерінен президент Джонсон 1965 жылы 6 тамызда «Дауыс беру құқықтары туралы» заңға қол қойды, бұл заң дауыс беру құқығын шектейтін барлық кедергілерді жойды және федералдық бақылаушыларды тіркеуге жіберді. 1965 жылдан кейін Кинг өз назарын тек расалық теңсіздікке емес, экономикалық әділеттілікке және милитаризмге қарсы күреске де аударды. Ол Чикаго қаласында тұрғын үй кемсітушілігіне қарсы науқан жүргізді және Вьетнам соғысына ашық қарсы шықты. 1967 жылы 4 сәуірде Нью-Йорктегі Риверсайд шіркеуінде "Үндемеу уақыты өтті" деген сөз сөйлеуінде Кинг милитаризм, расизм және кедейлік арасындағы байланысты көрсетті [5, 100-1046].

Мартин Лютер Кинг 1968 жылдың 4 сәуірінде ауыр жараланып, сол күні қаза тапты. Ол Мемфисте кезекті ірі наразылық акциясын басқару үшін болған. Кинг қонақұйдің балконында тұрған сәтте мерген оған оқ атты. Жарақаттың салдарынан ол Сент-Джозеф ауруханасында көз жұмды, ал жерлеу рәсімі Атлантада өтті. Бұл қастандық бүкіл ел бойынша үлкен ашу-ыза туғызып, жүзден астам қалада афроамерикалық тұрғындардың жаппай толқуларына әкелді. Ел астанасында бірқатар аудандар өртеніп, Капитолий маңында және Ақ үйдің айналасында пулемётпен қаруланған әскерилер орналастырылды. Ел көлемінде 46 адам қаза тауып, 2,5 мыңға жуық адам жараланды, ал тәртіпсіздіктерді басуға 70 мың сарбаз жұмылдырылды. Көптеген белсенділер үшін Кингтің өлімі жүйенің өзгермейтінін көрсетіп, бейбіт қарсылықтың шегіне жеткеніне сендірді. Кингтің өмірі мен қызметі заң шығаруға да әсер етті. 1968 жылғы 11 сәуірде қабылданған Азаматтық құқықтар туралы заң (Civil Rights Act 1968) немесе «Fair Housing Act» тұрғын үй сатып алу, жалға беру және қаржыландыру кезінде нәсілге, дінге немесе ұлттық шыққан тегі бойынша кемсітуге жол бермейді. Бұл заң афроамерикандықтар мен басқа азшылық топтарға тұрғын үй саласында тең мүмкіндіктер жасауға мүмкіндік берді.

«Жасыл кітап» фильмі 1960-жылдардағы АҚШ-тың нәсілдік сегрегация кезеңінде афроамерикалық пианист Дон Ширли мен оның ақ нәсілді жүргізушісі Тонидің сапары туралы. Фильмдегі расизм, кемсіту және оларды адамгершілікпен жеңу тақырыбы Мартин Лютер Кингтің идеяларымен үндеседі. Ширлидің зорлықсыз, қадір-қасиетін сақтай отырып қарсылық көрсетуі, теңдікке ұмтылысы және адамдар арасындағы бауырластықты орнатуы Кингтің зорлық-зомбылықсыз күрес, теңдік және ортақ адамзаттық бірлік туралы көзқарастарын еске салады.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Morris, A.D. The Origins of the Civil Rights Movement: Black Communities Organizing for Change. New York: Free Press, 1984
2. Sitkoff, H. "African American Militancy in the World War II South" // Journal of American History, 1991, Vol. 58, No. 3
3. Parks, R. Rosa Parks: My Story. New York: Dial Books, 1992
4. Garrow, D.J. Bearing the Cross: Martin Luther King Jr. and the Southern Christian Leadership Conference. New York: William Morrow, 1986
5. King, M.L. "Beyond Vietnam" // A Testament of Hope: The Essential Writings and Speeches of Martin Luther King Jr. San Francisco: HarperCollins, 1986
6. McWhorter, D. Carry Me Home: Birmingham, Alabama. New York: Simon & Schuster, 2001
7. Hansen, D.D. The Dream: Martin Luther King, Jr., and the Speech That Inspired a Nation. New York: Ecco, 2003

21 ҒАСЫРДАҒЫ ҚҰРЛЫҚ ПЕН ТЕНІЗДІҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ: ҚЫТАЙДЫҢ ГЕОСАЯСИ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ

Өмірзақ А.А.

Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы, тарих магистры Аймахов Е.Н.
Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды ұлттық зерттеу университеті
aibekprofi15@gmail.com
Қарағанды қ.

Қазіргі әлемде Қытай негізгі экономикалық көрсеткіштері бойынша көптеген елдерден едәуір озып, АҚШ-тан кейінгі екінші орында тұрған жетекші державалардың бірі болып табылады. Қытай Халық Республикасы (ҚХР) аймақтық және жаһандық саясатта шешуші рөл атқарады, негізінен ұлттық қару-жарақ өндірісіне негізделген қуатты тұрақты армияға ие және өзінің мәдениетін, тілін, білімін,

киноиндустриясын және "жұмсақ күштің" басқа түрлерін тарату арқылы әлемдік қоғамдастыққа айтарлықтай әсер етеді. Ел кең аумаққа, қолайлы географиялық жағдайға және әлемдегі ең үлкен халыққа ие. Мемлекеттің ресми атауы - Қытай Халық Республикасы. Алайда, қытайлықтардың өздері дәстүрлі түрде өз елдерін "Чжонггуо (中国)", деп атайды, бұл "орта мемлекет" дегенді білдіреді. Бұл атау Қытайдың өркениеттің орталығы және жалғыз шынайы егемен мемлекет ретінде тарихи қабылдауын көрсетеді. Қытай-әлемдік тәртіпке айтарлықтай әсер ететін қуатты өнеркәсіптік, технологиялық және әскери держава. Бұл ықпалды әлемдік тәртіпте ұстау үшін Қытай жиі қолданады геосаясат құралы ұлттық мүдде үшін маңызды кеңістікті бақылауға ие болу. Ол үшін әсіресе маңызды құрлық аумақтары және теңіз оның "бір белдеу, Бір белдеу" жаһандық жобасы өтетін жерде, сондай-ақ қазіргі уақытта көптеген аумақтық шағымдар мен қақтығыстар болып жатқан теңіз үстіндегі кеңістік, бұл ХХІ ғасырдағы қытай үшін теңізді қысым мен бақылаудың өте маңызды құралына айналдырады.

Кезінде Хань әулеті, Қытай геосаяси бағдарларға ие болды. Гуан У-ди уақытында, белсенді сыртқы саясат жүргізілді. Оның билігі кезінде Вьетнам көтерілісі басылды және бұл елде мың жылға жуық уақыт бойы Қытай үстемдігі орнады. Қытай билігі ішінара олардың ішкі қақтығыстарына байланысты ғұндар бағынышты болды. Қабылданған шаралар өте тиімді болды және қысқа мерзім ішінде екінші Хань әулеті елді ауыр дағдарыс жағдайынан шығарды. Гуан У-ди мен оның ізбасарларының, әсіресе Мин-Дидің реформалары империяның тұрақтануына, оның өндірісі мен мәдениетінің өркендеуіне, табысты ішкі және сыртқы саясатқа ықпал етті. Ұлы Жібек жолы қайтадан бақылауға алынды. Қытай Ұлы Жібек жолының бойында орналасқан шағын мемлекеттік құрылымдардың едәуір бөлігін аз күшпен бағындыра алды, бұл империяның ғұндарға қарсы тұрудағы позициясын нығайтты және шет елдермен сауданың өсуіне ықпал етті. Бұл геосаяси күш, экономикалық өрлеу және біртұтас Қытай мәдениетінің гүлдену кезеңі болды [1, 57-58 б].

Қытайдың "Бір белдеу, бір жол" бастамасы (BRI), кейде Жаңа Жібек жолы деп аталады, тарихтағы ең өршіл инфрақұрылымдық жобалардың бірі. 2013 жылы ҚХР Төрағасы Си Цзиньпин іске қосты. "Белдеу және жол" - Еуразия құрлығына негізделген экономикалық ынтымақтастық бастамасы. Ол үш құрлықты - Азия, Еуропа және Африканы тығыз байланыстырады, Шығыс пен Батыстың үлкен нарықтарын ашады. өзара тиімділік пен дамуды қамтамасыз ету. Орталық Азия Еуразия құрлығының маңызды түйіні және негізгі нүктесі болып табылады. Қытайдың шекаралас аймағы ретінде Орталық Азия сөзсіз "белдеу және жол" бастамасының батыстық кеңеюінің орнына айналады [2, 53 б]. "Белдеу және жол" бастамасы ілгерілеген сәттен бастап Қытай Орталық Азия елдерінің өңірлік ынтымақтастықтағы үстем жағдайын әрдайым құрметтеп, қолдап келеді және осы елдермен бірге сирек кездесетін экономикалық мүмкіндіктерге ұмтылады, даму үшін қолайлы жағдай жасайды, өңірлік қауіпсіздікті бірлесіп қамтамасыз етеді және жемісті нәтижелерге қол жеткізеді. Геосаясат тұрғысынан Орталық Азия Қытайдың ауқымды шеткі дипломатиясы үшін маңызды тірек аймағына айналды. Қытай-құрлықта және теңізде ең көп көршілері бар және әлемдегі ең қиын ортасы бар елдердің бірі. "Көршілермен Дипломатия" ең жоғары басымдық болып табылады. Қытай үшін Орталық Азия географиялық тұрғыдан Қытайдың қоршаған ортасының маңызды бөлігі, батысқа қарай "Белдеу мен жол" құрылысын дамыту үшін қажетті орын және аймақтық тағдыр қауымдастығын құру және геосаяси артықшылықтарды пайдалану кезінде сүйенетін аймақтық платформа болып табылады [2, 55 б]. Қытай мен Орталық Азияның бес елі экономикалық дамуда айқын қосымша артықшылықтарға ие. Орталық Азия-ресурстары мол өңір, олардың ішінде мұнай мен табиғи газ Орталық Азиядағы ең тиімді ресурстар болып табылады. Қытай мен Орталық Азия елдерінің логистика, сауда, инвестициялар, қаржы, байланыс және басқа да салалардағы ынтымақтастығы екі тарап арасындағы сауда-экономикалық саладағы ынтымақтастықтың айқын толықтырылуы мен өзара тиімді екендігін көрсетеді [2, 56 б]. Орталық Азия ҚХР-ның стратегиялық тылын білдіреді. Қытай аймақ аумағында ҚХР-ның аумақтық тұтастығына қауіп төндіретін қызметке жол бермеуге, сондай-ақ барлық Орталық Азия мемлекеттерінің Қытай сепаратистерін, "Шығыс Түркістанның" қызметін тыйым салуына, халықаралық терроризм күштерінің өз аумағынан Қытайға енуіне жол бермеуге ұмтылады. Орталық Азия елдерінің қауіпсіздігі ҚХР СУАР қауіпсіздігімен тікелей байланысты және аймақтағы тұрақсыздық Қытайдың бүкіл солтүстік-батысының қауіпсіздігіне тікелей әсер етеді. Орталық Азия Қытай үшін энергия импортының негізгі көздерінің бірі ретінде өте маңызды. ҚХР-ның солтүстік-батыс аудандары экономикалық дамыған теңіз аймағынан едәуір қашықтықта орналасқан, ал Орталық Азия елдері - олардың жақын көршілері. Таяу Шығыс пен Африкадан мұнай жеткізу осы екі аймақтың тұрақсыздығына байланысты елеулі тәуекелдерді тудыруы мүмкін, сондай-ақ алыс теңіз маршруттарымен байланысты бұл позицияда ҚХР-ға энергия жеткізілімдерінің тұрақтылығына ықтимал қауіп бар. Сондықтан Орталық Азия елдері Қытайдың энергетика саласындағы ең

перспективалы серіктестері болып табылады. Орталық Азиядан мұнайдың тұрақты жеткізілуін қамтамасыз еткеннен кейін Қытай әртараптандыру мәселесін шешті деп санауы мүмкін [1, 334 б]. Қытай Орталық Азияда белгілі бір ерекшеліктері бар тұрақты және берік дипломатиялық ресурстарға ие. Біріншіден, Қытай Орталық Азия елдерінің көршісі ғана емес, сонымен бірге ұлы держава. Бұл жағдай Қытайға белгілі бір геосаяси артықшылық береді, бұл аймақ істерінде маңызды табиғи және тұрақты әрекет ететін фактор болып табылады. Екіншіден, Қытай шекаралық аудандарда қауіпсіздікті қамтамасыз ету тұрғысынан Орталық Азия елдерінің таптырмас серіктесі, сондай-ақ өңірлік қауіпсіздіктің сенімді кепілі болып табылады. Шекараның осы бөлігінің қауіпсіздігі осы Мемлекеттердің әрқайсысы үшін үлкен маңызға ие және оны қамтамасыз ететін жалғыз серіктес тек Қытай болуы мүмкін. Екіжақты қатынастар арқылы және ШЫҰ шеңберінде Қытай Орталық Азияның қауіпсіздікті қамтамасыз ету жүйесінің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Үшіншіден, Қытай Орталық Азия мемлекеттеріне олардың дипломатиялық қызметін жүзеге асыруға мүмкіндік береді. ҚХР аймақтағы ұлы державалар күштерінің тепе-теңдігін қамтамасыз етуде оң рөл атқара алады, сондай-ақ Орталық Азия мемлекеттері арасындағы теңдестірілген және достық дипломатиялық қатынастардың дамуына жағымды әсер ете алады [1, 335 б].

Ғасырлар бойы Қытайдың геосаясаты екі жақты болды. Бұл, бір жағынан, "Орта патшалық" Тынық мұхитының "Жағалау аймағы" Римландқа, ал екінші жағынан, Қытай ешқашан талассократиялық мемлекет болған емес, өйткені ол әрқашан континентальды архетиптерге бағытталған. Қытайдың тарихи атауы "орта патшалық" оның теллуократиялық ұмтылыстары туралы айтады [3, 372 б]. Мұның бір бөлігі, біз қазір көріп отырмыз Қытайдың теңізді басқарудың үлкен үлесі жоқ, бірақ тарихта Қытайдың талоскратиялық мемлекет болғаны белгілі. Мин әулеті билігінің алғашқы жылдарында, 1405-1433 жылдар аралығында Қытай өзінің тарихындағы ең маңызды және жұмбақ теңіз жорықтарының бірін бастады: адмирал Чжэн Хэ экспедицияны техникалық тұрғыдан жақсы жабдықталған "Қазына кемелері" үшін жабдықтап, Ява, Үндістан, Африка мүйізі, Ормуз бұғазы және т. б. бағытында бағыт алды. Чжэн Хэ саяхаты кезінде еуропалық зерттеу ғасыры әлі басталған жоқ. Қытай флотилиясы техникалық артықшылықтарға ие болды, ол кезде басқа ешкімге ойға келмейтін: кемелердің мөлшері, олардың жетілуі, ескектер саны бойынша олар испан армадасынан асып түсті. Алайда Чжэн Хэ экспедициялары 1433 жылы күрт тоқтады. Келесі император флотилияны таратуға және Чжэн Хэ жазбаларын жоюға бұйрық берді [4, 19-20 б]. Мұндай экспедицияның жойылуы теңіздің құлдырауына әкелді Қытайдың күші ұзақ уақытқа. Мұндай нәтиженің бетбұрыс кезеңі XVIII-XIX ғасырларда отаршыл империялар Қытайды алғаш ашқан кезде болды, осылайша "оқшаулау саясатын" бұзды, кейінірек апиын бірнеше апиын соғыстарын күштеп сатты, нәтижесінде тең емес келісімдер жасалды және Қытайдағы қоғам толық күйреді. Қытай тарихында бұл кезең "Қорлау ғасыры" деп аталады.

Сондай-ақ, қазіргі қытай ғалымдары Қытайдың географиялық орналасуына байланысты ежелгі геосаясаттың екі қателігін анықтайды, бұл Қытайдың дамуына апатты әсер етіп, елді құлдырауға әкелді. Біріншісі - Қытай центризмі. Бастапқыда Қытай империясының билігін тарату саласы ретінде орталықтың мағынасын білдіретін "Қытай-Орталық" формуласы біртіндеп бейбітшілік орталығының мағынасын алды. Бұл Қытайдың өзін-өзі оқшаулауына, Батыстың ғылыми-техникалық жетістіктерін елемеуге және соның салдарынан елдің артта қалуына әкелді. Екіншісі - "құрлықтың маңыздылығы мен теңіздің құндылығы" туралы геосаяси түсінік-бұл елдің қорғаныс стратегиясындағы Әскери-теңіз күштерінің бағаланбауына және батыс елдерінің кеңеюіне және Қытайдың жартылай отаршыл державаға айналуына теңіз қарсыластығында Қытайдың жеңілуіне әкелді [5, 61-62 б].

Дүниежүзілік мұхит планетаның ең көрнекті ерекшелігі болып табылады, жер бетінің төрттен үш бөлігін алып жатыр және тіршілікті қамтамасыз ету үшін қажетті компоненттер мен процестерді қамтамасыз етеді. Теңіз геосаяси күресте маңызды рөл атқарады. Альфред Тайер Махен теңіздегі үстемдік теңіз күштерінің негізі болып табылады, ал теңіз стратегиясы мен маңызды теңіз нысандарының Әскери-теңіз күштерінің бақылауы теңіз үстемдігінің негізі болып табылады деп мәлімдейді. Теңіздегі қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін ел тиімді басқаруы керек су және аралдар өз қауіпсіздігін қамтамасыз ету. Ұлттық мүдделерге негізделген бұл күш тек көршілес жерлерде ғана емес, сонымен қатар жаһандық суларға да таралады. Осындай кең аумақты қамтитын теңіз үстемдігін алу үшін теңіз державасы болғысы келетін кез-келген ел өзінің әскери-теңіз күштері үшін теңіз шабуылының стратегиясын әзірлеп, жүзеге асыруы керек, сондай-ақ Әскери-теңіз күштерін басқаруға көмектесетін маңызды теңіз нысандарын мықтап бақылауы керек [6, 27 б].

Сәйкес Си Цзиньпиннің Экономикалық зерттеулер орталығы Қытай экономикалық үшін теңіз көлігін дамытуы керек әлемнің түкпір-түкпірінен өзара әрекеттесу күшті держава болу үшін [7]. Порт инфрақұрылымы бұл қуатты нығайтудың кілті болып табылады. ҚХР "Бір белдеу-бір жол" саясаты

шеңберінде теңіз кеме қатынасы инфрақұрылымы саласындағы өз мүдделерін едәуір кеңейтті. "Бір белдеу-бір жолдың" көптеген аспектілері сияқты, бұл кеңейту 2013 жылы Си Цзиньпиннің бастаманы ресми түрде жариялауынан бұрын болды, бірақ соңғы онжылдықта қарқын алды, ал 2013 жылдың қазан айында Индонезия Парламентінде Си Цзиньпин жариялаған "XXI ғасырдағы Теңіз Жібек жолы" осы жобаның бір бөлігі [8]. Порттар мен порт қалалары "Бір белдеу, бір жол" ішкі жүйесі ретінде "Теңіз Жібек жолының" құрылыс блоктары болып табылады. Теңіз порттары Қытайдың кеңейіп келе жатқан қиыр теңіз флотына логистикалық қондырғылар бере алады. Шынында да, жоба Қытайдың 1,2 триллион доллардан асатын "көгілдір экономикасын" дамытуды, азық-түлік пен энергетикалық қауіпсіздікті арттыруды, теңіз коммуникацияларын қамтамасыз етуді, аумақтық егемендікті қорғауды және халықаралық ықпалды күшейтуді қоса алғанда, бірқатар негізгі мүдделеріне қызмет етуге арналған. Бастаманың Қытайдың теңіз стратегиялық кеңістігін жағалау суларынан тыс кеңейтуге және оған және қатысушы мемлекеттерге өзгермелі әлемдік теңіз тәртібін қалыптастыруға мүмкіндік беру мүмкіндігі бар [9].

Бірақ Қытайдың теңізге ықпалының артуына байланысты геосаяси сын-қатерлер бар. Мәселен, мысалы, Малакка бұғазы-Қытай жүктерінің шамамен 90% - ы теңіз арқылы тасымалданады, ал тасымалдаудың едәуір бөлігі, әсіресе мұнай мен табиғи газ, Малайзия мен Сингапурды Индонезиядан бөлетін 800 шақырымдық осы негізгі стратегиялық бұғаз арқылы өтеді. Бұл Үнді мұхиты мен Оңтүстік Қытай теңізі арасындағы тікелей теңіз жолы, ол Африканы, Еуропаны және Таяу Шығысты Үнді-Тынық мұхиты елдерімен және территорияларымен, соның ішінде ҚХР-мен байланыстыруда маңызды рөл атқарады. Бірақ Америка Құрама Штаттары мен оның одақтастары мен серіктестері ҚКП-нан қарағанда осы су артериясын тиімді Әскери-теңіз бақылауын жүзеге асырады [10]. Сондықтан Қытай Малакка бұғазын иемденіп, осы бұғазды иемденуге бар күшін салады, Қытай Үнді теңізіне шығуға мүмкіндік алады. Бірақ тағы бір мүмкіндік бар. Қытай Мьянманың Үнді мұхитына көпір ретіндегі геосаяси маңыздылығын түсінеді. Демек, Мьянмадағы Қытай порттары (мысалы, Кьяукпхо порты) Қытайға Бенгал шығанағында Үндістанның болуына балама ұсынады, бұл оның "інжу жіптері" стратегиясын күшейтеді [11]. Мьянма дәлізінен басқа, 2030 жылдың ортасына қарай Қытайдан қаржыландырылатын канал жүзеге асырылады, Малакка бұғазын айналып өтіп, Оңтүстік тайландтық Кра истмусы арқылы шамамен 100 км, бұл Оңтүстік Қытай теңізі арқылы Үнді және Тынық мұхиттары арасындағы маршрутты кем дегенде үштен біріне қысқартуға мүмкіндік береді [12].

Соңғы онжылдықтарда Африка бүкіл әлем үшін тарту континентке айналды, өйткені Африка аумағында шикізат, зергерлік бұйымдар мен көпір бар. Бұл жобаға миллиардтаған доллар инвестиция салған және ықпал сияқты өсуді жалғастырып жатқан аспан асты елінен ерекше назар аударылады. Африка стратегиялық зерттеулер орталығының мамандарының айтуынша, Қытай Африка порттарының төрттен бірін басқарады. Кейбір африкалық порттарда қытайлық компаниялар қаржыландырудан бастап құрылысқа, пайдалануға және акцияларға иелік етуге дейінгі барлық порттарды дамыту процесінде үстемдік етеді. Порт факторы Африканың Бейжіңнің жаһандық амбицияларында ойнайтын орталық рөлін растайды. Сонымен қатар, "Бір белдеу, бір жол" бастамасының бес жылдық Жоспары (2021-2025) Қытайды "күшті теңіз державасына" айналдыруға деген ұмтылысты көрсетеді, бұл елдің "шетелдегі стратегиялық артықшылықтары" бар "ұлы держава" ретіндегі кеңірек жандануының бөлігі болып табылады. Жаңа Жібек жолын дамыта отырып, Пекин сонымен қатар жаңа сауда дәліздері мен теңізге шыға алмайтын Африканың 16 елін жаңа нарықтарға шығу стратегиясы ретінде порттармен байланыстыруды жоспарлап отыр [13]. 2013 жылдан кейін геосаяси фактор біртіндеп ҚХР-ның африкалық саясатының басымдығы ретінде бірінші орынға шыға бастады. Қытай мен Африканың 2035 жылға дейінгі ынтымақтастық перспективалары "бағдарламасы ҚХР-ның Африка елдерімен, екіжақты, үшжақты және көпжақты қатынастармен ынтымақтастығы туралы. Бұл экономикалық, саяси блоктар, жалпы мемлекеттік мүдделер, соның ішінде қауіпсіздік ретінде құру туралы. Бүкіл құрлықтағы Африка елдерінің Қытайдың сыртқы саяси Доктринасына сәйкес қарым - қатынасты дамытуға дайындығы "Бір белдеу-бір жол" жаһандық бастамасы аясында ҚХР-мен шарттар жасасу болып табылады: бүгінгі күні 54 Африка елінің 52-сімен шарттарға қол қойылды [14, 45 б]. Африкадағы қытай саясатының геосаяси векторын ең маңызды күшейту Жибутиде көпфункционалды қытай әскери базасын құру және жұмыс істеуі және қазіргі уақытта ҚХР-ның шетелдегі жалғыз ресми әскери базасы болуы мүмкін. Африкада қытайлық әскери қызметшілер салыстырмалы түрде аз: Жибутидегі әскери базада 2,5-3 мың адам. Алайда, Африка аумағында арнайы дайындалған Қарулы және әрекет етуге дайын ҚХР азаматтарының тағы бір маңызды санаты бар. Біз Қытайдың жеке қауіпсіздік компанияларының (ЧОК) көптеген контингенті туралы айтып отырмыз, олардың көпшілігі жеке әскери компаниялардың (ЧВК) функцияларын орындайды бағалау деректері бойынша, бүгінгі күні Африкада 10 қытайлық ЧОК жұмыс істейді. Бұл

компаниялардың өкілдері құрылыс аяқталғаннан кейін де осы нысандардың қауіпсіздігін ұйымдастыруды жалғастыруда, бұл шын мәнінде қытайлық әскери қызметшілердің осы санатының қарқынды өсуін қамтамасыз етеді [14, 47-48 б].

Пайда мен мүдделер болғанша, қақтығыстар болады. Қытайдың аумақтық суларының айналасында көптеген елдер бар, олардың энергия мен ресурстарға қажеттілігі күрт артып келеді. Бұл елдердің барлығы Қытайдың аумақтық суларында бай табиғи ресурстарға қол жеткізуге тырысады. Қазіргі уақытта Қытай көрші елдермен теңіз шекараларын белгілеуді аяқтаған жоқ. Қытай әлі күнге дейін Қытай мен Жапония, Корея Республикасы және Оңтүстік-Шығыс Азия елдері арасында теңіз аумақтық егемендігі мен су юрисдикциясына қатысты дауларға ие. Әсіресе Дяоюйдао аралының айналасындағы су қақтығысы, онда ҚХР мен Жапония бұл аралдардың тиесілігін шеше алмайды [6, 41 б]. Дяоюйдаоның өздері ешқандай экономикалық құндылыққа ие емес, бірақ оларды қоршап тұрған аймақта газ бен мұнайдың үлкен қоры бар, сонымен қатар балық ресурстарына бай. Егер Жапония Дяоюйдао аралдарын басып алса, бұл Қытай үшін 740 мың км² теңіз аумағын жоғалтуды білдіреді. Жапония осы аралдардың су айдынында 800 миллиард баррель мұнай мен газ қорының қожайыны болады, ал радарларды орналастыру Жапонияға 400-600 км радиуста теңіз және әуе аймағын бақылауға мүмкіндік береді, бұл Қытайдың қауіпсіздігіне үлкен қауіп төндіреді [5, 170 б]. Соңғы жылдары Оңтүстік Қытай теңізіндегі шиеленіс күшейе түсті. Қытай теңіздің көп бөлігі оның аумақтық сулары деп мәлімдейді. Алайда, басқа елдер де осы аймақтың Вьетнам мен Филиппин сияқты бөліктерін талап етеді және көбінесе ҚХР мен оңтүстік-шығыс Азия елдері арасында әртүрлі су оқиғалары болды. Бұл жағдайда Қытай мұнай импортының 90% - ы және барлық сыртқы сауданың 80% - ы тәуелді болатын теңіз көлік жолдарының қауіпсіздігіне кепілдік бере алмайтынын түсінеді. Қытайдан Тайвань бұғазы, Оңтүстік Қытай теңізі, Үнді мұхиты, Солтүстік Африка арқылы өтетін теңіз жолдары барған сайын маңызды бола түсуде. Қазіргі уақытта Қытай өзінің теңіз жолдарын қолдау және бақылау базаларын құрудың кең ауқымды бағдарламасын жүзеге асыруда. Жоғарыда айтылғандай, батыс бұқаралық ақпарат құралдарында "Инжу жіптері" деп аталды [5, 173-174 б].

XXI ғасырда Қытай континентальды және теңіз күштері арасындағы тарихи екіжақтылық саналы түрде жеңуге тырысады. Жоғарыда айтылғандай, "белдеу және жол" бастамасы арқылы Пекин Еуразиядағы ықпалын құрлықтағы қауіпсіздік пен ресурстық тұрақтылықты қамтамасыз ететін инфрақұрылымдық және экономикалық желілерді құру арқылы күшейтеді. Стратегиялардың бұл үйлесімі қытайлық геосаяси ойдың эволюциясын көрсетеді - қорғаныс моделінен халықаралық қатынастардың жаңа архитектурасын қалыптастыруға бағытталған белсенді модельге дейін. Қытай өз мүдделерін қорғап қана қоймай, балама ықпал ету орталықтарын құруға тырысады. Қытайдың қазіргі геосаясаты үшін өткеннің қателіктерін зерттеу олардың қайталануын болдырмау ғана емес, сонымен қатар тарихи тәжірибені стратегиялық артықшылыққа айналдыру мүмкіндігі болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Шайхутдинов М.Е. Геополитика: история, теория, практика. В 4-х томах. Том II. Геополитика Востока. Книга 1. - Издательство Казахстанско-Российского Университета, 2006. - 1040 с.
2. Zhekenov, D. K., & Meiyu, Z. (2022). Изучение геополитических рисков проекта «Пояс и путь» в Центральной Азии. *International Relations and International Law Journal*, 98(2), 52-61. <https://doi.org/10.26577/IRILJ.2022.v98.i2.06>
3. Геополитика: учебник для студентов вузов, обучающихся по специальностям «Государственное и муниципальное управление», «Международные отношения», «Регионоведение» / Н.А. Нартов, В.Н. Нартов; под ред. В.И. Старовойтова. - 4-е изд., перераб. и доп. - М.: ЮНИТИ-ДАНА: Единство, 2007. - 527 с. - (Серия «Золотой фонд российских учебников»).
4. О Китае / Генри Киссинджер; [перевод с английского В. Верченко]. - Москва: Издательство АСТ, 2022. - 768 с. - (Эксклюзивная классика).
5. Геополитика Китая: эгоцентризм и пространство сетей: монография / Е.Н. Грачиков. - М.: Издательство «Русайнс», 2023. - 234 с.
6. Ju, Hailong, 1973 - China's maritime power and strategy: history, national security and geopolitics / by Hailong Ju (Jinan University, China). ISBN 978-9814619387
7. 发挥海运在海洋强国建设中的重要作用 // National Development and Reform Commission URL: https://www.ndrc.gov.cn/xwdt/ztlz/NEW_srxxgjcjjjjsx/yjcg/zw/202404/t20240419_1365787.html (жүгінген күні: 06.11.2005).
8. Speech by Chinese President Xi Jinping to Indonesian Parliament // ASEAN - China centre URL: http://www.asean-china-center.org/english/2013-10/03/c_133062675.htm (жүгінген күні: 06.11.2025).

9. Richard Ghiasy, Fei Su and Lora Saalman. THE 21ST CENTURY MARITIME SILK ROAD. Қол жеткізу тәртіптемесі: https://www.sipri.org/sites/default/files/2018-09/the_21st_century_maritime_silk_road_executive_summary.pdf
10. Indo-Pacific Defense Forum. (2023, October). *Малаккская дилемма - серьезный вызов*. Қол жеткізу тәртіптемесі: <https://ipdefenseforum.com/ru/2023/10/малаккская-дилемма-серьезный-выз/>
11. Courting Myanmar: Myanmar's Geostrategic Position in the Sino-Indian Rivalry // Modern Diplomacy URL: <https://moderndiplomacy.eu/2024/12/07/courting-myanmar-myanmars-geostrategic-position-in-the-sino-indian-rivalry/> (жүгінген күні: 26.10.2025).
12. В Китае и Таиланде вернулись к идее строительства канала между Индийским и Тихим океанами // Интернет-журнал "Военно-политическая аналитика" URL: <https://vpoanalytics.com/sobytiya-i-kommentarii/v-kitae-i-taillande-vernulis-k-idee-stroitelstva-kanala-mezhdu-indijskim-i-tikhim-oceanami/> (жүгінген күні: 10.11.2025).
13. Agenzia Nova. (2024). *Китай контролирует четверть портов Африки - исследование*. Қол жеткізу тәртіптемесі: <https://www.agenzianova.com/ru/news/китай-контролирует-четверть-портов-африки-исследование>
14. Зеленев Е.И., Солощева М.А. КНР и моделирование «новой геополитической реальности» в Африке // Контуры глобальных трансформаций: политика, экономика, право. 2022. Т. 15. № 4. С. 41-59. DOI: 10.31249/kgf/2022.04.03

ФРАНЦУЗ АНАЛИТИКТЕРІНІҢ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ГЕОСАЯСИ РӨЛІ ЖАЙЛЫ ОЙЛАРЫ

Рахимжанова Д.Е.

Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы, тарих магистрі Аймахов Е.Н.
Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды ұлттық зерттеу университеті
Қарағанды қ.

Қазақстан - Еуразия кеңістігінде Орталық Азияның ең ірі аумағын алатын ел. Оның географиялық жағдайы - Ресеймен шектеседі, Өзбекстан, Түрікменстан, Қытаймен шекаралас және Каспий теңізі арқылы Батыспен жолы бар. Бұл жағдай оны «екі дүниенің» - Еуропа мен Азияның - тоғысқан буынына айналдырады. Көпвекторлы сыртқы саясат (multivector) Қазақстанның негізгі сыртқы саясат принципінің бірі болып табылады. Мысалы, ел Ресеймен тығыз қарым-қатынаста болғанымен, Қытай, Еуропа Одағы, АҚШ және Таяу Шығыс елдерімен де өзара әрекеттесуді дамытуға ұмтылады. Бұл таңдау өзінің қиыншылықтарымен: бір тараптан - Ресей мен Қытайдың ықпалының күшеюі, екінші тараптан - Еуропа мен Батыс елдерінің жаңа геостратегиялық мүдделері. Қазақстан бұл ортада өзін тәуелсіз әрі икемді ойыншы ретінде көрсетуге талпынады. Орталық Азияда Қазақстан экономикалық және саяси тұрғыдан көшбасшы елдердің бірі. Елдің ішкі дамуы, табиғи ресурстарға байлығы (мысалы, уран, мұнай, газ, металдар) оны өңірдегі маңызды факторға айналдырады. Француз сарапшылар мұны атап өтеді: «Қазақстанның стратегиялық маңызы тек ресурстарда ғана емес, транзит мүмкіндіктерінде де жатыр». Қазақстан сонымен бірге халықаралық ұйымдарда, өңірлік механизмдерде белсенді: Шанхай Ынтымақтастық Ұйымы (ШЫҰ), Еуразиялық экономикалық одақ (ЕАЭО) және басқалар. Бұл да елдің геосаяси рөлін күшейтеді. Француз аналитиктер Қазақстанды әсіресе энергетика (уран, мұнай, газ) және транзиттік жолдар тұрғысынан бағалайды. Мысалы, ағымдағы мақалаға сәйкес, Франция уранның бір бөлігі үшін Қазақстанға тәуелді: «Between 2013 and 2023 France sourced most of its uranium from Kazakhstan (27 %)...» [1]. Сонымен бірге, Қазақстанның транзиттік әлеуеті - «Еуропа-Азия» бағытындағы көпір ретінде - маңызды. Бұл арқылы ел халықаралық сауда жолдары мен инфрақұрылымдық жобаларда қатысушы ретінде өз рөлін арттырады. Осылайша, Қазақстан географиялық, экономикалық және саяси жағынан маңызды «тоғысу нүктесі» ретінде қалыптасқан. Француз сарапшылар оны пассивті аймақтық ойыншы емес, белсенді актор ретінде бағалайды. Кейбір талдауларда тіпті «ортақ державалар» (middle power) қатарына жатқызады. Францияның Орталық Азияға - және оның ішінде Қазақстанға - көзқарасы негізінен бірнеше бағыт бойынша қалыптасады: Мәселен, энергетикалық ресурстар және шикізат жеткізу: Франция үшін уран өте маңызды, себебі елдің электр энергетикасы ядролық реакторларға негізделген. Франциялық компания Orano Қазақстандағы КАТСО жобасында 51 % үлеспен қатысады. Инвестициялар және өнеркәсіптік серіктестік: Франция көптеген салаларда (транспорт, аэрокосмос, энергетика) Қазақстанда француз капиталымен жұмыс жасайтын компаниялар бар[2]. Геосаяси баланс және